

Prof. E. A. Junkelohle
23 Bralicult

autor.

VILLEM RIDALA-GRÜNTAL

EESTI RAHVALUULE KEELEST

ÄRATRÜKK KOGUTEOSEST
„TERVITUS LAHE TAGANT“

TARTU, 1931

ARH

VILHEM OJALA-GRUNNHALD

ERSTI RAHVAVÄLJUS
KÕRGEKÕULU

POSTIMEHE TRÜKK

2
TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU
ARHIIVKOGU
195715

„Postimehe“ trükk, Tartus 1931.

EESTI RAHVALUULE KEELEST.

On võidud kindlaks teha, et eesti rahvaluule, oma juurtega vähemalt, kaugemasse minevikku tagasi ulatub, kuigi päratu laialise materjali, umbes 70 000 lauluvariandi, üksik-asjalise uurimise puuduse pärast veel võimatu on ütelda, mis-sugustesse aastasadadesse selle nii münditult kodupärase luule õitsmise ajajärk langeb. Mõnesugustest asjaoludest järeldades võib oletada, et eesti rahvaluule oli veel XVIII aastasajal ja tõenäoliselt selle eelmistel kõikepidi rahva vaimse elu virge võsa, mille läbi tolleaegne patriarhaalne küla-ühiskond enesele avaldust otsis. Võimalik on ühtlasi, et suur osa rahvaluulet on tõepoolest keskajast pärit, aegadest enne XVI aastasada. Kas ta varasest keskajast, 1200-st kaugemale eesti rahva muistsetesse aegadessegi küünib, on raske midagi kindlat ütelda. Selle kohta on küll oletusi tehtud, muu seas värsimõõdu varal. Senini ei ole ometi midagi niisugust esitatud, mis seda arvamist suudaks ümberlukkamata tõsiasjaks teha. Vähemalt ei ole rahvalaulude sisust võidud paganuse-aegsete olukordade kajastust leida, kuigi katoliku-aegsed ained (legendid, kristlikud kujutlused ja nimed) neis võrreldes ilmsed ja suhteliselt ohtrad on. Tõsi, rahvalaulude tekstis esindub, küll kaudu minnes, mõni paganalinegi mütoloogiline nimi nagu *Tooni*, *Toonela*, *Manala*, *manalane*, *Hiisi*, *Hiidela*, *Äio*, *Äiolane*, *kalm*, *kalmuline* jmm., kuid nendelgi põlistel nimedel on ilmselt kristlik münt, kuna enamik neist, näit. *Tooni*, *Toonela*, *Manala*, *manalane*, *Hiidela*, *Äio*, *Äiolane*, kas all-ilma, põrgu valitsejat või põrgut tähendavad ja otsekohe pagana-aegset kujutlust ei esita, nagu ka teiselt poolt setukeste lauludes sagedasti leiduvad kristlikud nimetused, nagu *Halv*, *Tike*, *Nälg*, *Pagan*, *Tühi* jmm. seda tunnistavad. Tähelepanav on ühtlasi, et eespool-toodud muistsed müütilised nimetused on piiratud peaaesjaliselt Kirde-Eesti, s. o. Virumaa, ja ennegi Setumaa luule piirkon-

naga. Kahtlemata ei ole see juhuline, silmas pidades seda asjaolu, et nii Setumaa rahvalaulud kui erifi Virumaa kirde-eestilised rahvalaulud ilmselt eesti rahvaluule vanemat ja paremini alalhoidunud kuju näivad esindavat.

Võiks arvata, et üksikutes laululiikides, nii pulmalauludes, mis instituut ju igivana on ja läbi aastasade säilinud, leiduks kindlaid põliseid tõendeid paganusest. Aga lugu ei ole mitte nii. Pulmalauludes lastakse *Neitsit Maaria* ja *Jeesus* pulmarongi kohata ja teda tervitada. Ja tuhulauludel on otsekohe kristlik alus, nagu Mardi ja Kadri lauludelgi, mis keskaja praktilis-usulisest kombest esile on võrsunud. Nii ei olegi ime, et senini siduvat tõendust ei ole võidud saada eesti rahvaluule põhja pagana-aegsusest.

Aga rahvaluule vormi kõrval, mis kindlasti igivana, on siiski üks asi, millele, kui seda üksikasjaliselt jälgima asutakse, mõnesuguseid järeldavaid otsuseid võidakse ehitada. See on rahvaluule keeleline väljendus kõige laialisemas mõttes.

Olen ühes kirjutises ¹⁾ selle oletuse lausunud, et Eestis on juba õige varasel ajal teatav kindlakujuline ühiskeele vorm olemas olnud, nimelt rahvaluule oma, mis veel selgesti meieni küündinud rahvalaulude murdelisest keelekujust läbi paistab. Sellega on mõteldud kogu ühiseid hääleõpetuslikke, morfoloogilisi, stiililisi ja sõnastikulisigi iseärasusi, mis kõigile eesti rahvaluule toodetele, iseäranis väga lahkuminevast murdelisest keelest hoolimata, enam-vähem omased ja iseloomulised. Seesuguse ühise luulekeele olemasolu terves eesti rahvalaulude määratus kogus, mis seesugusena iseenesest õige pikka luuleviljelust eeldab, on varakult tähelepanekut äratanud ja otsuse tegemisele meelitanud. Selles rahvaluule keele samasugususes ja ühtluses on õigusega — nii juba Hurt — püütud nüüdse eesti keele vanemat, isegi igivana olukorda näha, mis ennast igal pool oleks alal hoidnud, kus aga eesti rahvalaulu iganes on kõlanud. Üksikute rahvalaulude murdeline keelekuju oleks seda oletust mööda ainult hiline pealiskihit, mis ei ole suutnud vanu olukordi täiesti kinni katta, kuigi see nivelleeriv tegevus igal pool tõesti otseteed valdav on olnud. Olen sellesse alg-eesti teooriasse varemalt juba ²⁾ püüdnud muutusi tuua, eeldades, et suur osa ühiseid rahvaluule iseärasusi ei tarvitse kaugeltki alg-eesti keele olukorda tagasi ulatuda, vaid et nad peasjaliselt ühe laulurikkama maakonna, Virumaa, vanamoelise murde ja nimelt selle vanema

¹⁾ Eesti keel, Eesti maa, rahvas ja kultuur.

²⁾ Eesti kirjanduse ajalugu I.

kuju siirdumisi muude murrete alale esitavad, nii siis murde-laenusid, olgugi võrreldes vanu ja ea poolest auväärilisi.

Vaadeldgem üksikult neid iseärasusi, mis moodustavad rahvaluule keele olulise iseloomu, üheskoos, üksikult või rühmiti.

Võiks eeldada, et rahvaluules, mille sündimise ja õitsemise ajad aastasadade taha ulatuvad ja mis juba hävinud kultuuri olukordi ja sugemeid kajastavad, leidub aineid ja elemente aastasadade tagusest keeletarvitusest, jälgi rahvaluule aja-loost, jälgi mitte ükski ajaoludes maksmas olnud sõnadest ja laensõnadest, millest tähtis osa meie-aegsele hariduse-olukor-rare võõraks ja otsekohe mittemõistetavaks on saanud, vaid samuti, ja seda veelgi suuremas ulatuses, jälgi morfoloogilis-test ja häälikulistest nähtustest, vormidest, mis mitte nii konkreetseid, nii või teisiti kindla sisuga seotud ei ole, vaid välised, formaalsed. Seesugustena on need palju kindlamini kui muud keele-elementid võrreldes hästi säilinud meetriliste ilmete, prosoodiliste nõuete külge joodetud. Ja kuna kindla-kavaline rahvaluule värsimõõt põline vana on, siis on pidanud vanapärasus ka rahvaluule keeleliste vormide ilmes kuidagi alale jääma ehk nii või teisiti nähtavale tulema, sellegi aja-teguri mõju kiuste, mis vanapärased jooned kõikepidi nivel-leerib ja liiga teravasti silmatorkavad iseärasused, murdelised omapärasused ja erinevused hävitab.

Vaadeldgem kõige pealt, kuidas on lugu rahvaluule fonoloogilise ilmega.

On üldiselt tuttav ja tunnustatud asjaolu, et eesti rahvalaulud, suurelt osalt alles XIX aastasaja 80. ja 90. aastate sees üles kirjutatud, nõnda siis sel ajal, kui nad juba nii-ütelda paratamata leheheidu ja hävimise ajajärku olid jõud-nud, päris reeglikorraselt, ühe või teise murde keeles esindu-vad, kus nad viimati on kirja pandud ja niimoodi enne ähvar-davat kadu fikseeritud. See maksab üldistes joontes iga rahvalaulu kohta, sest see tuleb muistse luule ilmenemise konkreetsest. Aga see eeldab ühtlasi iga muidu nii rända-mishimulise rahvalaulu teisendi lühemat või pikemat kohal-püsimist ja vormi ühtlustamist laulvate esitajate poolt. Ometi on läbi selle murdelise kesta ja sagedasti uuemagi-aegseks tasandatud keelelise ilme siin-seal mõni võõras, võõramurde-line või vanapärase, vana, põline vana häälikuelement, fonoloogiline jäänus otsekui kivistis savi pealiskorda alale jäänud, paistma seesugusena, nagu ta aastasadasi tagasi kõlas või nagu ta mõni aeg tagasi kuskil naabermurdes või veelgi kau-gemas kui naabermurdekeeles kuulus.

Eespool-puudutatud asjaolud teevad võimalikuks rahvaluule keeles erikihtisid jälgida ja nende sademete varal mõnesuguseid järeldusigi teha, muidugi väga suure ettevaatusega, sest et juureldav materjal, nähtus on iseenesest väga kompleksne ja keeruline, läbi põimitud.

Tuleme kõige pealt n. n. v o k a a l i k a o juurde. Rahvaluulele võidakse omaseks lugeda enam-vähem sagedat lõppvokaalide ja sisevokaalide säilimist; näit.: *sõprä*, Helbi, SL III 1684₁₉, *Tetrë*, Hinds., SL I 503₅₉. Veelgi suuremal määral kui lõppvokaali alalhoidu võidakse teise silbi vokaali säilimist muistsele luulele loomumaseks pidada; näit.: *sõitama*, Saar. M. 183₁₄, *vastane*, Räp., SL I 199₄₈, *hommeneksi*, Vir., N I 34₄₂, *vottimed*, Kolga, H IV 6:130.

Mis muidu vokaalide käsitlusse rahvaluules puutub, siis leidub siin-seal ühte ja teist, mis laseb vanemat olukorda läbi vilksatada. Ka teise ja kolmanda silbi vokaalid on rahvaluule säilitavas ümbruses sagedasti paremini edasi andunud.

Muidu on lugu, mis setu lauludesse puutub, nii, et algupärase teise jne. silbi *ü* asemel esineb sagedasti *i*. Näit.: *sängikene*, Toona, SL I 119₁₅, *kütist*, Miek., SL I 612₇₃, *neitsikene*, Helb., SL II 1400₃₉ jne. Ohtraid *i*-lisi vorme tuleb salgamata laenudeks murretest pidada, kus *i* < *ü* läbi on viidud. Sääraste juhtumite rohkus kinnitab omast kohastki laulude suurt voolu põhjast ja läänest kagu poole.

Edasi võidakse konstateerida, eriti setu lauludes, algupärase *i* säilimist vokaali ees paaris-kolmes sõnas: *mõrsijat*, Räp., SL I 643₈₄; vrd. sm. *morsiaimet*, Lüg. *mõrsimed*, H II 3, 611 (165₂), Kolga *morsiamed*; *vainiulta*, N I 3A₃, *vainiulle*, Jä-Mad., EÜS VII 1547 (29), mis kõik vormi *vainio* eeldavad; vrd. sm. *vainio* 'luht, nurm'. Märgitagu samuti: *vainijale*, Äksi, ERI I 70 Ta 1₃ jmm. *vaanijale*, Miek., SL III 1725₈₆.

Veel on olemas üks sõna, kus esialgne *-ia* resp. *-io* on säilinud, rahvalauludes peaaegu läbi terve keeleala. See on *mõisa* vaste, vrd. sm. *moisio*. Rahvaluule harilik vorm on *mõisia*. See esineb Kirde-Eestis, Pärnu pool, Viljandimaal, Võru- ja Setumaal. Näit.: *mõisija*, Lüg., H III 12, 125 (65), *mõisjasse*, Häädem., H II 24, 707 (5₂₇), *mõisiasse*, Holstre, ERM 10, 85, *mõisijasse*, Vilj., EKS Peet 343, *mõisijat*, Vastsel., SL II 1218₁₆, *mõisiahe*, Vilo, SL I 572₆₁, jne.

Ka sõnas *tõotama* on esialgne rida *-oļvoļ-* mitte ükski nüüdises Kirde-Eesti murdes, vaid ka mujalt saadud rahvalauludes säilinud. Vanem kirjakeelgi 1600. aastast on samal seisukohal. See tuleb ilmselt selle keelefaasi idamurdelisuse arvele panna.

Rahvalauludest leiame ka — ja eriti selles avaldub eesti rahvapärase laulukeele vanemus — veel kokkuliitumata, k o n t r a h e e r u m a t a v o k a a l i s i d, olgu need assimileerunud või assimileerumata. Esitatagu esiteks eelmine juhtum, ruumi kasinuse pärast piiratud arvu näiteid tuues. Nii esindub *a* teatavates tingimustes, mille säilimiseks prosoodia nõuded mõju on avaldanud, silbi loetluse suhtes, *a'a*-na, näit.: *voõraasta*, Knüpff., N III 98B₉, *taevaasta*, N I 28A₅, *kitsaasse*, Jä-Mad., EÜS VII 1537 (15₃), *saapaad*, VK II 441A₁₂, *kaika'aga*, Muhu, M. 133₃₅. Samuti muud vokaalid: *uoneesta*, Muhu, H II 6, 617, *voodõ'õlõ*, Räp., SL II 1155₄₃, *kalliämbi*, Jõhvi, H III 12, 42 (32₁₈), *valmi'sse*, VK II 352B₇, *käitki'issa*, VK II 196₁₀ jne.

Nagu eelmisest selgub, on säärased kontraheerumata vormid, kus siiski assimilatsioon on sooritatud, tervel eesti keelealal üldiselt tuttavad, kuigi neid ilmselt kirde ja kagu pool, kus keel muidu nii kõnes kui rahvaluuleski suuremat vanapärasust avaldab, ohtramiin on esindatud kui ehk läänes, põhjas või keskosas. Need asjaolud, lisatagu, ei ole juhulised.

Aga rahvaluule, samuti tervelt keelealalt, tunneb veelgi vanamoelisemaid vormisid, kus kolmanda silbi vokaal assimileerumata on säilinud. Järgneva näited, kõige pealt — *a'e*-st, millest pärast *a* on sündinud, siis — *i'e*-st, millest *i* on saadud: *puhtaessa*, Lüg., H II 3, 663(305₉), *lounaella*, Vaiv., H III 1, 96 (4₁), *põesaessa*, Türi, ERI I 31 Jä 11₈, *taevaesse*, Aud., H I 2, 35 (5₃₉), *taevaesse*, S.-Jaan., ERI I 68 VI 4₂₁, *valmiesse*, Tarv., EÜS IX 339(103), *valmi'eksi*, Muhu, M. 31₁₃, *kauniella*, VK I 116₁₀, jne.

Ilmselt põlisteks, rahvaluulele omasteks keelekujudeks tuleb lugeda neid juhtumeid, kus algupärase *z* jätkajana esindub *h*, mis moodustab teise ja kolmanda silbi jaotuse. Siingi võib kolmanda silbi vokaal kas assimileerumata või esimese silbi vokaaliga assimileerunud olla, nii siis *-ahe-*, *-ihe-* või *aha-*, *-ehe-* ja *-ihe-*¹). Näit.: *armahani*, Vastsel., SL II 1095₉, *saibahast*, Vastsel., SL I 488₆₈, *kirvõhõllõ*, Vinni, SL I 510₅₁. Eespool-esitatud vormid, kus esialgne *h* on säilinud, on eriti setu-võru vanamoelistele murretele omased, kuna seal *h* ka muidu on säilinud.

Setu lauludki esindavad *h* suhtes ilmselt põlist vana rahvaluule keele seisukorda, samasugust kui see, mida ingeri rahvalauludes soome keele alal võidakse konstateerida ja millest

1) *h* esindub kagupoolsetes murretes ka *ĩ* asetäitjana, analoogiliselt.

eestipoolset nähtust raske on eri arenemise saaduseks lahutada. Pigemini tuleb selles punktis, samuti kui nii mitmes muus, selgesti nähtavale igivana eesti ja teiselt poolt ingeri rahvaluule ja eriti selle keele ühtlus. Selle takka kajastuvad ilmselt õige vanad olukorrad.

Eespool-lausutud oletust toetab seegi, et Kirde-Eestis ja mujalgi — tõsi küll, enam juhuliselt — vormisid esindub, kus *h* asemel, mis on algupärane, *i* leidub, see *i*, mis muidu nii sagedasti viru murdes *h* ja teiselt poolt *δ* jätkajaks on saanud. Näit.: *ogajad* 'okkad', Kolga, *Rukkijad*, Jõh., H II 1, 207 (309₂), Taggant *taevaja*, Knüpf., N III 104A₂₀, *mõttejed*, Vän., ERI I 130, Pä 1a26.

Mis eespool ainsusevormidest üteldud, maksab *mutatis mutandis* ka mitmusevormide kohta, kui noomenid küsimuses on. Mis minev. *-ihe* resp. *-i'e*-sse nii aktiivis kui passiivis puutub, siis vt. allpool morfoloogilist ülevaadet. Eesti rahvaluulele on omased eriti *assimileerunud*, kuid *kont-raheerumata* *vokaalid*, mis kahele silbile jagunevad; näit.: *virgeesti*, Kolga, H II 40, 745 (34₄₅), *kergeemad*, Lüg., H II 3, 645 (262₂₅), *valge'e* valadeti, Kolga, H IV 8, 929 (52₈), *sage'este*, Röp., SL II 1184₂₃, *valg'etä*, Tiiliste, SL I 79A₂. Eespoolestatud vormid on ühetasaselt tervel maal esindatud, ka kagu pool, kuigi seal mitte harilikud. Nad kajastavad ilmselt nüüdsete vormide varasemat faasi, mille rahvalaulude reeglikorrane värsimõõt on omane olnud alal hoidma. Eelmiste kõrval esindub siiski Kolga neemel *-e'a-* vorm, milles *δ* on hävinud, kuid *a* püsinud: *halea*, Kolga, EÜS X 1253 (11), *selgeaksi*, Kolga, H II 40, 739 (30₂). Neid on piiratud alal ja neid tuleb murdelisteks lugeda, olgugi et neid *-e'e*-liste eelastmeks võidakse pidada. Eespool-esitatud adjektiivivormidega võidakse sm. vorme võrrelda, muu seas ka ingeripoolseid. Viimaseid tuletavad ka vahest Kirde-Eestis tarvitatud *-i'a*-lõpulised meelde: *korg'ia*, Kolga, H IV 6, 228 (52₃).

Esialgse *δ* asemele on võinud, peaaegaliselt Kirde-Eestis, selle üsna reeglikorrane esindaja *i* areneda. Nii on saadud liide *eja* resp. *ejä*; näit.: *jämejäd*, Kolga, H II 40, 715 (56), *kärejäd*, . . . *räbejäd*, Kolga, H IV 6, 50 (21). Vorm on Kolga neeme murdele eriti omane. Juhuliselt leidub siin-seal isegi v endise *δ* jätkajana. Näit. Leppa *sirgeva* sülleje, N II 43A₁₃, jne.

Lõuna-Eestis on *-eda*, resp. *-ēda* pisut teisiti arenenud kui põhja pool, eriti kirdes, *δ* asemele on *h* astunud, kesteab siis, kui *a* oli eelmise *e*-ga resp. *ē*-ga juba assimileerunud, sest

-cha-lõpulised adjektiivid kuuluvad haruldaste hulka: *mageha*, Räp., SL I 198₆₅. Tavalised on sellevastu -ehe- resp. -ehe-lõpulised: *Takehelt*, Lob., SL II 1385₅₃. Ka mitmusevormides on h: *Kergehist*, Helbi, SL III 1907₄.

Kuid veelgi tähelepandavam on d esindumine neiski sõna-des, mille esimene silp on ülipikk, juhtum, kus põhja-eesti kir-jakeeleski reeglikorrane kadu aset on leidnud: Lumi *valgedad* käiksed, Vaiv., H III 1, 63(2₂₂), *ruugedad hiuksed*, Lüg., H II 3, 653(271₆), Vesi *sirgeda* siessa, Lüg., H II 1, 607(785₂₀), *valgedeksi*, Muhu, M. 30₈, *kavvetahe*, Vastsel., SL II 859, *kavvetehe*, Porov., SL II 1427₂₀.

Kahtlemata on ses juhtumis tegu õige vanade sõnakuju-dega, mis rahvalauludessegi alale on jäänud. 1600. a. kirja-keeleski leidub samasuguseid, näit. *õigedad* jmm. See ei ole sattumus. See, nagu mõni muu asi, kinnitab suurelt osalt va-rasema kirjakeele ja rahvaluule õitsmisaja sama-aegsust. Setu murdes ja Võru pool on samane adjektiiv kui *kavvêdê* kõnekeeles tavaline, jäänus algupärasemast olukorrast, vrd. ka Urv. *kavvôda*, EÜS VII 107(110). Siia kuulub ka *õgiv*, gen. *õkva*.

Vokaalirida -a'a- või -e'e- on võinud sündida veel n. n. kontraheerunud verbides. -e'e- on loomulikult sel teel tekkinud, et teise silbi a resp. ä kolmanda silbi sarnaseks assimileerus, siis -e'e- < -a'e-. Näit. *Arva'ad* kägge kukkuvad, Pä, N II 54A₇, Linälak ei *langeeksi*, Kolga, H II 40, 676(27₆), *liigeenud*, Kurtna, H II 1, 437(600). Esitatud vormisid lei-dub kõige pealt kirde poolt, kus nad ka kodusemad näivad olevat kui mujal.

Palju sagedam on assimileerumata -a'e- kontraheerita-vate ja muudegi verbide iteratiiv-vormides: *kandaella*, Kolga, H II 40, 666(10₁₄). Vormid on ilmselt Kirde-Virumaa rah-valauludes kodusel, aga neid võib mujalgi esinduda: *halaõlla*, Räp., SL II 1163₃₇. Kirde-eesti murretes on õ kõnealuseski juhtumis võrreldes tavalise esindaja j-ga asendatud: *ohka-jella*, Kolga, H II 40, 666(10₁₃), *lippajella*, Kolga, H II 40, 672(22₄).

Võru-setu murretes on kontr. verbide teise ja kolmanda silbi vokaali lahusolu alale jäänud ja õ h-ga asendatud. Ühelt poolt võru-setu ja teiselt poolt kirde-eesti murrete olukorda silmas pidades ei ole miski loomulikum kui see, et rahvaluule vanemal ajal arenenud ja õitsnud kontraheerumata vormisid tunnustab, niihästi tavalistes verbides kui iteratiivides, mis Eesti kirde- ja kaguosa keeles nüüdki veel nii üldised on, seda enam vanemal ajal.

Aga eesti rahvalaulud, peaaegselt Virumaalt kirjapan-
dud, kajastavad veelgi vanemat olukorda. Nimelt esindub
rahvalauludes vormisid, milles esialgset δ -d d või t esindab.
Samasuguseid pakub vähesel määral ka vanem kirjandus
1600. aastaist, kust märgitagu: *kogodan* 'kogun', *häbedän*
'häbenen'. Nii ei ole kahtlust nende autentsuses ega easki,
kuigi nad idaeestilist ilmet avaldavad.

Kontraheerunud vokaalid, milles assimilatsioon läbi viidud,
on nüüd tavalised kirjakeele 2-silbistes a - (resp. $\ddot{a}$ -) tüvede
 $-da$ -infinitiivi vormides ja murdeti isegi mitmesilbiliste omis,
eriti lääne pool, aga mujalgi; näit. *kannatessa*, Lä, N II
88B₁₂. Rahvaluule öitsmise aegu näib vokaal kõnealuses vormis
veel üldisemalt kontraheerumata olnud, olgu assimileerumata
või assimileerununa, nagu näit.: *nutte'essa*, Halj., H
III 2, 20(6₁₅), *nutte'es*, VK II 261A₆, *oide'es*, Martna, EÜS
X 564, 5(10), *vaheteessa*, Amb., EÜS VII 2393(239₃). Ka
setu lauludes ei ole seesugune olukord tundmata, kuigi ta seal
enam juhuline on, sest selles murdes on $-ehe-$ reeglikorrane,
näit.: *hīrnē'ennā*, SL I 281₁₉. Harilikud näivad kirde-eestis
ometi assimileerumata vokaalid olevat: *oida'es*, Kolga, H IV
6, 26.

Mitmekesine nagu δ esindus muidu Viru ranna murretes
— see näikse eeldavat mitmelaadilist asunikku kokkuseadet
seal kandis —, on ta kõnealuseski juhtumis. Esialgset δ -d
võib esindada j : *kaivajes*, Kolga, H II 40, 721. Võru-setu lau-
ludes esindub δ asendajana h , nagu muidu. Assimilatsioon on
reeglikorrane teise silbi suhtes, näit.: *ikēhēnna* jne., või vokaal
on muutumata säilinud, mis on palju haruldasem: *kalduheni*,
Toona, SL II 955₅, *kutsuheh*, Leim., SL I 598₂₁₄.

Mis veelgi tähelepanevam: d esindub kirde-eestis neiski
juhtumites, kus ta kirjakeeles on häälikuseaduslikult kadu-
nud, 2-silbilistes a - ja $\ddot{a}$ -tüvedes: *niitadessa*, *võttadessa*, Lüg.,
H IV 4, 29 (IX 10).

On veel muidki samasuguseid juhtumeid kui eelmised vo-
kaali käsitlused. Mineviku partitsiibi nii aktiivi kui passiivi
vormis on võinud pärast δ kadumist teise ja kolmanda silbi
(või kolmanda ja neljandagi silbi) vokaal lähestikku sattuda
ja teine kolmanda sarnaseks muutuda. Selle kõrval on siiski
teisigi vormisid, kus vokaalid ei ole assimileerunud. Näit.:
juobnuesse (transl.), Toila, H II 1, 526(695₆), *joonu'eksa*,
Mart., EÜS X 617(77₄) jne.

Tavalise δ esindajana leiame labiaalse vokaali u järelt v ,
nagu muidugi kirde-eestis ja lõunagi pool. Näit.: *jäänuvesse*,

saanuusse (transl.), Tarv., EÜS IX 337(99), *antuvas*, VK I 54 H 22. Eelmiste asemel on Viljandi pool *-d*-lisi vormisid: *saanudessa*, *jäänudessa* (transl.), VK II 198B_{43,44} *jäänudesse* (transl.), VK II 249A₅₄. Kõik eespool-loendatud partitsiibivormid eeldavad põlist olukorda. Samasugust käsitlust kui *-ud*-lõpulised partitsiibid osutavad mõnesugused muud *-ut*- resp. *-üt*-lõpulised tuletised (abstraktad ja diminutiivid). Assimileerunud, kuigi mitte kontraheerunud vokaalsid leiame mõnesugustes kirde-eesti sõnavormides, näit.: *kütküüssä*, Kolga, H II 40, 680(6₁₆). Selle kõrval siiski ka assimileerumata *-ü'e-* või sellest sündinud *-i'e-*lisi: *kätküessa*, Kolga, H 40, 740(31₈), *kohtocie*, Knüpf., N III 98 E₁₀, *taevuessa*, Han., ERI I 47 Lä 14a31.

Tavaline esindus kõnealuses juhtumis on ometi *v*. Näit.: *kätgüvessa*, Kolga, H IV 8, 935₆, *kätgüvessa*, Kolga, H IV 6, 171(20₄), *oluve* (gen.) Kolga, *oluveed*, H III 1, 62(1₆₀), *haiguveksi*, Kolga, H IV 6, 181(27₆), *kohtuvahe*, Vinn., SL I 510₈₃, *kohtuvalle*, Vinn., SL I 621₄₇; *poigavenni*, Pihk., N III 101D₂₅, *poigovani*, ... *üläväni*, ... *kazavani*, Helbi, SL III 1921_{149,151}, *vel'lovenni*, Järvep., SL II 1426₁.

Samuti on *v* kirde-eesti keele alal, abstraktsetest substantiividest või teisiti tuletatud adjektiividest: põlve *korguvane*, Kolga, EÜS VIII 1903(134₂₄), minu *kallivune*, minu *laijevune*, Kolga, H IV 6, 284 (5_{5,6}). Aga nagu muidu, on kõnealuseski juhtumis rida veelgi vanemaid vormisid alal hoidunud. Need on sõnakujud, kus *d* esindub *ð* asendajana: *kätkidessa*, V-Sold., H III 1, 25(3₂), Vaiv., *õludella*, Jõhvi, EÜS VI 996 (151₆₆), *õlude* (gen.), Lüg., H III 1, 643(4), *orjudesta*, J-Mad., EÜS VII 1541(19), *taevudesse*, H II 54, 485(175b₄₉), *taevudesse*, Verb., ERI I 44 Lä 7₄₀, *taevudesa*, Muhu, H II 6, 574(175₁₈).

Konsonantismist võidakse muidki üksikuid tähelepandavusi rahvalauludest, eriti setu omadest märkida. Nii on esialgne *-ls* säilinud järgmises sõnas: *Tõls'*, imetütereni, Kol., SL II 1090₆₅, *Tõlzo'*, imetüt're', SL II 1090₇₀. Samuti on esialgsest *ns*-st setu murdes üksikutes sõnades *-nts*-esindus olemas, samasugune kui kohati kirde-eestis, kuna kirjakeeles nüüd *s* esindub. *Mandzi* iks meelimerakene, Laz., SL III 1689₃₁, *lantsikohe*, Treesk. SL I 142₆₂, *landzikost*, Vinn., SL I 618₄₉ jne., kuigi selle kõrval ka: *laasistust*, Vers., SL I 285₁₈. Kõnealused vormid on kas igivanad jäänused või kesteab veelgi hõlpsamini seletatavad murdelaenud. Esialgsest *bi*-st on, niisama kui soome ja kirde-eesti keeles, setu lauludes ja setu-

võru murdeski üksikus sõnas *-bi-*: *kubiad*, Jõh., H III 1, 229 (27₃), *kubijakene*, Lüg., H II 3, 625(212), *kubijale*, Räp., SL II 834₁₇. Esialgne geminaatne *-nn-* on sõna sees kaugemal esimest silpi reeglikorraselt lühenenud. Setu lauludes on üksikutes juhtumites veel *-nd-*liste korral *-nn-*lisi vormisid: *tuhannē*, Kran., SL III 1631₃₇, *tuhannēlize*, ... *saannēlize*, Kol., SL II 1544_{5,6}. Kahtlemata on siin tegu vanema kujuga.

Setu-võru laulude suhtes eriti tähtis on sõnaalgulise *h* erisugune käsitlus eri murretes. Kuna *h* põhja-eestis õige varakult on kadunud, suures osas igatahes juba enne 1500 või selle paigu, on ta lõuna-eestis, nimelt võru-setu keele alal säilinud, samuti kirde-eesti väikestel rannaribadel ja osalt Saaremaalgi. Sagedasti esindub sõnaalgulise *h* suhtes setu lauludes kahe- ja kolme-*h* sugust. Kord on sõna *h*-ga algav, kord *h*-ta. Nii esindub, et näiteid tuua, *õhva*, mis ilmselt *h*-ga algav sõna on olnud, vrd. sm. *hieho*, pea *h*-ga, pea jälle ilma. Laenuks tuleb ikkagi *h*-tut vormi pidada. Näit.: *hõhvasarve*, Vasts., SL II 1405₁₉, *hõhvakezē*, Hel., SL II 1393₃₂. Aga selle kõrval: *õhva*, Hil., SL II 1578₁₀. Samasugust vahetlust avaldab rahvaluule teisendites *uhmer*: *humbereh*, Räp., SL II 1184₅₇, kuid: *uhmõr*, isegi kõnekeeles. Edasi: *hähnä*, Pur., SL I 468₄₁, ja: *ähnätsirk*, Puogn., SL I 492₆₄, *ähne* (gen.), Puogn., SL I 351₄₇ jne. Pandagu tähele kõrvtuti esinduvaid vormisid *hõiku* ja *uiku*: *Uikuvat*, *hõikuvat*, Toona, SL I 439₁₅. On ilmne, et *h*-ta sõnakujud on saanud neist võru-setu naabermurretest, kus *h* oli jõudnud ära kaduda, nagu üldse põhjapoolsetes murretes. Sarnaseid sõnu on võru ja setu rahvalauludes võrreldes rohkesti. Märgitagu edasi: Ünõpadi *umõline*, Räp., SL I 207₁₀ hariliku *h*-ga algava vormi kõrval; *ull*, *ullikene*, mida ei saa tavaliselt eraldada põhjapoolsetest sõnadest *hull*, *hullukene*, vrd. ing. *hullukkainen* = laps, samuti *aha*: Aij tä *aha* aida ette, SL I 481₁₅, tavalise *haha* kõrval. Aga isegi seesugused sõnad kui *harima*, *harunema*, *hargnema* ja *harutama* esinduvad õige reeglikorraselt *h*-ta: adēr *aritust*, Kr., SL I 589₅₇ jne.

Leidub üksikuid juhtumeid, kus helilise konsonandi järel on *-h-* setu lauludes alal hoidunud: *vanhut*, Hel., SL II 1610₉₀, Hel., SL II 1475₁₀₅ jne. Märgitagu ms. ka *-rh-*: *varha*, Kolov., SL II 1524₅₃.

Ka *j* on võinud rahvalauludes harilikust paremini alal püsida, mõnes juhtumis eriti. Nii sõnaalguses setu lauludes: Mara *jüvä maitsmada*, Laos. SL III 1851₃₂. *Vajeh* esialgne kaju on vahel hästi säilinud. Näit.: *Vaijeheltä* viinavaadi,

Set., SL I 107₁₁₃, või: Võtme viie *vaijeelle*, Hall., H. II 5, 33(18₉). Sõnasisene *j* on setu murretes sagedasti alal hoidunud sõnas *värav*, mille esialgne kuju on *veräjä*, vrd. sm. *veräjä*: *Väräjä* esi ette kasonu, Set., SL I 494₂₂.

Mis morfoloogiasse puutub, siis osutab seegi mõnesuguseid tähelepandavaid iseärasusi. Partitiivi (ains. ja mitm.) vormides on rahvaluules kahesilbistes tüvedes *-da* resp. *-dä* olnud. Harilik *δ* on kirjakeelsetes vormides tavaliselt kadunud. Lõpud *-da* ja *-jä* ei ole haruldased kirde-eesti lauludes. Näit.: *piimaja* punasta, H I 1, 315(21). Tavaline partitiivi lõpp rahvalauludes on *-da*: *luudada*, V.-Sold., H III 1, 34(12_{4,9}), *osada*, Han., EÜS VII 486(283), *vaskēda*, Miek., SL I 496₄₇ jne. Sellegi pärast näib asjalugu nii olevat, et vormi esindumise tihedus seda enam väheneb, mida enam lõuna poole minna. Virumaal on ta sellevastu veel hiljuti kõnekeeleski tavaline olnud.¹⁾

Mitmuse partitiivivormides on *-ja* muidu palju tavalisem kui ainsuse omis: *varsuja*, Kolga, H IV 6, 49(21), *puneja*, M 6. Eespool-eesitatud vormid on mujalgi kui kirde-eestis tuttavad, kuid viimases kodupärased. Mitmuses esindub *-ja* asemel tihti ka *-je*. Aga palju tavalisem on mitmuseski *-da*, mille ette *i* on liitunud: *hārgida*, Vaiv., H I 1, 13(11₉).

Illatiiv, nii ainsuses kui mitmuses, teenib rahvaluule keele seisukohast erilist tähelepanekut. Kui *h* kaasuse lõpus kadus, tekkis kokkutõmbumata vokaalirida. Näit.: *meree*, Vaiv., H III 1, 73(183), seals. 74(1₁₈). *Selge'e*, *metsa'e*, V.-Sold., H III 1, 23(2₂₁). Seesugused vormid on peaaegselt kirde-eesti lauludest tuttavad. Mārgitagu ka *-ja*: Tuoga mu oma *tubaja*, Lüg., Veske 1878 nr. 17. Harilik illatiivi lõpp on *-je* ja see esindub läbi terve keelepüirkonna, välja arvatud võru-setu murdeala. Kõrvalise rõhuga silbis on see *-je* *-ie*-ks arenenud ja esindub inf. lõpus *-maie* väga rikkalikult, isegi võru-setu lauludes. Näit.: *metsāje*, VK II 458B₆₁, *vedeje*, Muhu, M. 88₁₉, *koduje*, Muhu, M. 116, jne. Neist illatiividest rahvaluule otse kubiseb. Aga kuigi lõpp igal pool tuttav, tuleb teda algupäraselt viru murde vormiks pidada, kus *j* < *h* on sooritud. Sealt on *h* ühes lauludega levinud. Algupärane illatiivi lõpp on paiguti lääne- ja kagumurreteski alale jäänud, üksikutes sõnades nagu *Sohe* 'suhu', Lõuna-Saaremaa, *Kohe*,

¹⁾ Selle kohta ütleb ms. Virumaa rahvalaulude korjaja J. Ustallo, H II 10, 383(110): „Ennemalt räägiti *peada*, *isada*, *emada* jne., nüüd *pead*, *isa*, *ema*. Ainult mõned vanad inimesed räägivad veel nii.“

VK II 262A₂₂. Kuid ennegi võru-setu murdes ja nimelt sealt saadud rahvalauludes on ta võrreldes hästi säilinud. Näit.: *seohe* 'sellesse', Hel., SL III 1691₇, *suuhe*, Hel., SL III 1928₈₁, *puuhe*, Set., SL I 548₇₅, selle kõrval siiski *suuhu*, Hel., SL III 1929₇₄ isegi *suuhte*, Kol., SL III 1864₂₆, mis on analoogiline kontaminatsioonivorm. Selle *te* on saadud abstr. substantiivide illatiivide: **-õigude*, **-kohtude*, *tarkade* jne. põhjal. Esitatud vormisid tuletavad meelde, kuigi *j* < *h*-d esindab, kirde-eesti rahvalauludes leiduvad: *puuje*, Kurt., H II 1, 568 (745₁₁), *maaje*, Toila, H II 1, 401 (555₁₃). Märgitagu samuti Lutsi maarahva keelest: *muuhhe*, *tõõhhe*, Kallas, LMr 106 (100). Enam kui ühesilbilistes ei ole eelmist illatiivi lõppu. Assimilatsiooni ei ole lõuna-eestis harilikult mitmesilbilistes tüvedes: *ubinahe*, Hel., SL III 1684₇₀, *pedäjähe*, Kito, SL I 520₄₁ jne. Neis on *h* kõrvalise rõhuga silbi järel alale jäänud. Lõpp *-he* on ka reeglikorraselt ühesilbiste tüvede mitmuse illatiivi vormis: *puihe*, Vaaks., SL I 335₂₆, *noihe* 'neisse', Teas., SL III 1697₄₃.

Nüüdse kirjakeelse komitatiivi lõpp *-ga* leidub veel kirdepoolses rannamurdes Kolga neemel isesõnana: Ma lä'n metsä meeste *kaasa*, Puid vedämä poiste *kaasa*, Kolga, H IV 7, 506(5₁₄); Öhtu tuleb õnne *kaasa*, videviku vilja *kaasa*, Pär., EÜS VIII 1042(40). Seski suhtes on siis rahvaluule samal seisukohal kui kirjakeel 1600 paiga.

Instruktiivistki on mõnesuguseid jälgi rahvalauludes säilinud, peaaesjalikult kirdepoolsetes, kus kõnealune kaasus nüüdki veel paiguti tarvitata on; nii järgmistes näidetes: Tukkuksin *tulitse silmi*, Kolga, H IV 8, 906(25₂); *Margu* maksame rahada, Lüg., H II 3, 607(152₄); Lähme siis *rinnu Riia* poole, VK II 178 A₇; *Laegu* seezäb lapilene, VK II 263₁₆; *Paigu* käivad kui need papid, Torma, N II 95 A₅; Mullē poodi' *pooli ruublidē*, Visksi' *viizikümnide*, Kolov., SL II 1544_{25,26}; Üles um tett *ütsi tingi*, *Katsi tingi* kasvatõt, Hil., SL I 410_{3,4}; Veri iks *toobe* mõõdetigi, Liha iks *lipsa* lõigutigi, Tsill., SL I 263_{208,209}.

Varemalt on eesti keeles samasugune komitatiiv olemas olnud kui soome keeles veel nüüd. Sellest leidub jälgi ka Kolga neemel kõnekeeles ja eriti rahvalauludes: Kui vihad *paarinesa* sauna viiä... , Kolga, H III 29, 4(29); Üks oli päivä *poiginesa*, Toine kuu *sulasinesa*, kolmas tähti... , *muekanesa*, Kolga, EÜS VIII 2070(368₁₅₋₁₇); *Päänist* läts' Pärnä poole, *Takast* kaija' Tarto poole, VK I 148_{72, 73}.

Mis verbi alal criti silma paistab, on järgmine. Kõige pealt on prees. 3. isik ains. *-b-lõputa*; vorm ei ole küll harilik, kuid esindub laialt alal. Leppa vasta *lõigatille*, N I 12₃₇. Küsimuses olev vorm on ilmselt idapoolne. Seal on ta hiljutigi tarvitata olnud. Vrd. siiski Saaremaa murde potentsiaalvormisid 3. is.: *kirjutade* jne.

Edasi on min. ains. vorm, mis võru-setu murde alal kahesilbiline on, *-ije-*¹⁾ (*i* min. tunnus ja *-je-* < * *-hen* 3. is. pron., vrd. *enese*, L.-Eesti *hene-*, sm. *hän* 'tema'). Näit.: Mis minu õlma *elksatie*, Kuus., H II 34, 507 (81), *pallielie*, Tarv., EÜS IX 341(105), *hoiteli'e*, VK I 49₂₅. Ema... *üteliie*, Hall., H II 22, 679(1₁₈), *Ütelie*, *kittelie*, Röp., SL II 1203₃₉, *Olekõrzi kõzachtie*, VK I 143₁₉. Vrd. ka: Regi kivvi *kinnätühe*, Vasts., SL I 488₇₉. See kõnealune lõpp * *-ihen* on silmanähtavalt refleksiivsetele ja passiivsetele moodustistele omane olnud, vrd. kirjakeele *kuulukse*, *tunnukse*, *näikse*, *kuulub*, *tundub*, *näib* kõrval. Aga mõnesugustel põhjustel on ta kagu-eestis võrreldes üldiseks minev. ains. 3. isiku vormi lõpuks saanud.

Iseloomuline on rahvaluulele ka potentsiaali alalhoidumine seesugusena, kuna ta põhja-eestis infinitiivvormiga mitmes kohas väliselt ühte sulades²⁾ hoopis teise funktsiooni on saanud, n. n. relatiivsuse funktsiooni; vrd. läti vastavaid vormisid ja nende funktsioonisid. Näit.: Toob kalo vai ei *toone*, Vaiv., ERI I 24(2₃₄) jne.

Põhjapoolsetele lauludele eriline on *-ksen-lõpuline* prees. 3. is. vorm. Seda ei esindu elavana nüüd mujal lõuna-eestis. Aga otsustades sellest, et ta terve maa muistsetes lauludes mitte haruldane ei ole, on ta pidanud minevikus eriti elujõuline olema. Näit.: Tall *jääs* udzu otsa pääle, Põrmu *jääze* põlle pääle, VK I 81₃; Kui sie pois ärä *sureksi*, VK II 262 B₂₁; Tütär vastu *kosteleks*, M. 48₂₈.

Edasi avaldavad ka imperatiivi vormid ühes või teises suhtes tähelepandavaid jooni. Olgu märgitud, et kirde ja lääne pool on mitm. 1. isik *-ka-* või *-ga-lõpuline*; näit.: *Olga* terve memmekene, VK II 172₁, 188A₅₃. Aga see on enam-vähem murdeliselt piiratud, niisama kui V.-Soldino mitm. 3. is. lõpp *-god*, näit.: *olgod*, millega võidakse võrrelda Müller'i ja Stahl'i vormisid *tulkut* jne. 1600. aastaist. Samuti esindub kirde-eestis paiguti: *-gosen: olgosen*, seegi

1) Niisuguseid lõuna-eesti vormisid kui *võtse...* ta, Hel., SL III, *Mõistsõ*, Set., SL I 257₃₇ tuleb vist nii mõista: * *võttisen*, * *mõistisen*.

2) Koer teretas õbust ja küsis, kuhu ta *menna*, Jõh., H III 1, 335(3-).

õige vanapiirdeline, kuid murdeline, ilmselt ingeripoolsete keelekujudega ühenduses. Laia-alalisem näib nüüd kõnekeelest enam-vähem kadunud imper. mitm. 1. is. vorm.

II inf. instr. on tavalisest põhja-eesti keelest, peale kõdunud jäänuste, kadunud. Rahvalauludes esindub ta siinseal, eriti kirde pool.

Iseloomuliseks osutub kirde-eesti lauludes edasi II inf. translatiivi vorm, mille külge on, nagu soome keeleski, suff. liitunud; näit.: Et saaks neidu *nähjaksesa*, Neiju nime *tiadaksesa*, Kolga, H IV 6, 48(19).

Vorm, mis iga lugeja tähelepaneku on köitnud, kõigi maakondade rahvalauludega tutvust tehes, on I inf. illatiiv *-maie*. Selles on *-ma-* liide, *-ie-* illatiivi lõpp, sündinud varasemast *-ie* < *-he* < **-hen*. See on vorm, mis on nüüdki veel paiguti kirde-eestis kõneldav. Ta on üldiselt tuttav ms. Lüganuse murdest. Varemajal on teda mujalgi olnud. On väljaspool kahtlust, et see vorm, esialgu paigaline, on alles lauludega üldiseks saanud. Ta esindub sagedasti ka lõuna-eesti lauludes. Tähelepanek on samuti, et vahest tavalise *-ie* asemel esindub *-ia*-gi, siis *-maia*: *hüüdamaia*, *karjumaia*, H II 24, 626(4, 8).

Passiiv on Viru ranna murretes preesensiski analoogiliselt **-hen* lõpu omandanud, mis varemini, enne kui *e* assimileerus ja *h* kadus, *-ie* kuju on võinud saada; näit.: Paha *pannaje* tähele, VK II 157C₁₇. Passiiv on esialgu personaalne olnud ja see olukord on veel nüüdki võru-setu murretes alal. Loomulikult esindub seda ka sealpoolsetes rahvalauludes: Kohe üks sa mari *matētat*, *Käändät* üks sa kuiva pääpähe, Hel., SL III 1839_{128, 129}. Sama *-ie-* resp. *-ije-*, kus *i* tähendab *h* jätkajat, on, nagu üldiselt tuttav, passiivi minevikuvormis: *valetie*, Jõh., H II 1, 490 (650₂). Eespool-tsiteeritute kõrval on ka *h*-lised vormid muidu päris harilikud, nimelt võru-setu keele alal: Velo... Väe pääle *väänätihti*, Röp., SL II 837₂; *ihatihe*, Kran., SL II 1410₆₁.

Nüüdne kirjakeel ei tunne passiivi teise infinitiivi instruktiivi, nagu soome keel. Sellest näib siiski rahvalauludes siinseal jälgi leiduvat: Anna aiga ehtidessa, Pulma riide *pandnessa*. V.-Jaag., J. M. Sommer, 1878, 64 (33).

Rahvaluule keele vanust iseloomustavaks võidakse pidada lõpuks veel pass. perf. partits. partitiivi tarvitust erisuguses genitiivses konstruktsioonis: Tere teelda *tuldudasa*, Arulda *aetudasa*, Kolga, H IV 6, 36 (9_{2, 3}); Ole terve *tehtudasa*, Vaene vaeva *nähtüdäsä*, Kova vüö *kuottudasa*, Kirja

kinni *lüödudäsä*, Kolga, H IV 6, 96 (55); Minu müödä *men-*
dudasa, Kolga, H IV 6, 213(143₁); Tere teelta *tulnud osa*,
 Arulta *aetud osa*, Kolga, H II 40, 763(42_{2,3}); Käde saimme
käüdüdämme, Pühapäivä *püüdüdämme*, Hari' haiga *vietü-*
dämme, Kolga, H II 40, 679 (4₃₈₋₄₀); Härja sõin mina *söö-*
düdäsä, Kolga, H IV 7, 536(35₆); Tere ... Arulta *aetussasa*,
 Lüg., H IV 4, 51(5₆); Õle terve *tehtudassa*, Vaine vaiva *näh-*
tusassa, Jõh. (Lüg.), H II 1, 171(239₁₃₋₁₅). Vt. muid näi-
 teid „Virittäjäs“ 192.

Kuigi eespool-esitatud konstruktsioon nüüd kirde-murde
 alale on piiratud, ei ole kahtlust, et rahvaluule seda veel mu-
 jalgi on tundnud. Ülemal-esitatud näited on pärit pulmalau-
 lust. Ühega neist tervitatakse noorpaari tulemist pulmama-
 jasse. Laulu algus on nagu vormel, mis mujalgi pulmalaulu-
 des esindub, Muhus näit. nii: Tere teelta *tulesani*, Kauged
 teeda *köiesani*. On ilmne, et kummaski lauses on verb vää-
 natud; pandagu tähele suff. *-ni* ja inf. instr., mis kestvat aega
 tähendab. See ei ole loogiline. Asi paraneb nii pea, kui *tule-*
sani parandame: *tuldudasi* ja *köiesani* — *köidudasi*. Et vorm
 ära on väänatud, ei ole ime; vrd. Kolga *tulnud osa* pro *tuldu-*
dasi, *aetud osa* pro *aetudasi*. See on arusaadav selle järel,
 kui vormi sisu oli tumenenud. Siiski ei tarvitse seda võõra-
 päraseks pidada. Olen laenu võimalikkust soome keelest omal
 ajal oletanud. Aga see ei ole enam kuidagi tõenäoline ega
 tarvilikki.

Nüüd poss.-suffiksitest. Peab oletama, et nüüd nii sa-
 gedasti segi heidetud poss.-suffiksid olulise osa rahvaluule
 keeles on moodustanud. Nad on kindlasti veel hiljuti reegli-
 korraselt esindunud. Seda kinnitab ms. nende tarvituse üld-
 sus rahvaluules.

Lõpuks veel mõned märkmed rahvaluule stiili ja sõ-
 n a l i s e t a g a v a r a kohta. Iseloomuliseks võidakse rahva-
 luule stiilile n. n. korduvaid, s t e r e o t ü ü p i l i s i lauseid
 pidada, mis, olgu missuguses laulus tahes, kuid samasuguses
 olukorras, võivad esinduda. Neist on eriti setu laulud rikkad,
 — tõendus, et seal muistsel laulul põlised ja kaua-aegsed vil-
 jelusetraditsioonid on suutnud välja kujuneda. Tavaline setu
 laul algab lauluridadega: *Nõsi üles hommungulla, varra iñne*
valgeheda. . . See sisaldab otsekuu situatsiooni kujutuse, sis-
 sejuhatuse sündmustikule. Mujalt ei tunta seesuguseid.

Niisama sagedad ja ühtlased on setu lauludes situatsiooni
 edasiheietuse kui ka küsimuse ja vastuse formulid. Näit.:
Nägünesse, kuulunessē, kes küll vasta puutunesse. Seesugune
 fraas viib sündmuse edasi. Küsimus alustatakse tavaliselt

reaga: *küsitelli, nõvvatelli*. . . Ja vastus: (Näio) *taidsē vasta lausta, Täidsē targastē kõnelda*, ehk: (Näio) *lausi meelestani, lausi meele poolēstani*.

Põhja-Eesti lauludes, ka kirdepoolsetes, ei ole sarnane luulefraseoloogia nii välja kujunenud ega stereotüüpiline. Siiski üht ja teist sarnast esindub põhjapoolseteski lauludes. Nii on lugu näit. kostustega: *kuuli*. . . *vasta kosti, varsi vasta'eli*. . . *kõneli*. . . *või vaide vastaeli*. Kirde-eesis leidub peale selle seesugune kindel kavapärane lause kui: *Las küsime, kannatamme*, Kolga, H IV 6, 155(6), ehk: *Laa küsin, kuule'elin*, Lüg., H IV 4, 38(11) jne. Neil on vasteid Ingeri lauludes. Laen on võimalik, isegi tõenäoline.

Niisama moodustavad kindlad sõnauhendid ja epiteetidid rahvalaulude luulekeele põlise tagavara. Nimetagu siin ainult üksikuid näiteid. Nii on neiu ja naise kohta olemas eriti rikkalik kujukate ütluste tagavara, meeste, loomade ja eluta asjade kohta vähem: *hahka särki* (Set.), *hatlikuube* (Vir., Vilj.), *kaabopää* (Vir., Vilj.), *kaerasööja* (Vir., Set.), *kannusjalga, kardavanik* (Set.), *käbikübar*, vrd. Ing. *käpykypärä, kypärpää, lagjakaabo* (Set.), *laia käppa* (Vilj.) = hunt, *linajuuksed* (Vir., Set.), *linalakka* e. *linalahti* = hobune, *linapää* (Vir.), *linatukka* (Vir.), *linikpää* (Set.), *luikpää* (Set.) = naine, *musta kulmu* (neiu, poisist, mehest), *piiripää* (Vir.), *punapõlle, punapärge, pärgapää, rataskaela* (Set.) = hobune, *saabassääri, sinipõlle* (Set., Vör.), *sinirüüd* (Set.), *sinisukka, sõlgerinda, sõrasilma* e. *hõrasilma* = hobune valge silmaga, *säresoomeline* (Vör.), *tsõõrisarna* (Set.), *tutupää, ubasuu, vahahiusse'* (Set.), *vanikpää* (Set.), *vesihüro* (Vir.) = *hüro*. Märgitagu samuti *tsõõri moro* (Set.), *vahavainio, vaskvainio* jne.

Lõpuks ei saa puudutamata jätta mõnesuguseid iseärasusi rahvalaulude sõnatagas. Tavaliste murdesõnade kubinas esindub mingeid silmanähtavalt vanapäraseid elemente, ka laensõnu, mida nüüdne elav keel ei tunne või nii oht-rasti ei tarvita. Toome siin vanapärastest sõnadest järgmised, rahvaluulele iseloomulised: *arbija* (Set.), *arbuja* (Vir.), *arbutama* (= nõiduma), *aro, ar(v)oline, alo* (Set.) = soo, *askel* (Vilj.), *azēl, askle* (Set.), *hahk* = hall, *heris, herits* (Vör.-Set.), = kelm, *hurm* = veri, *hähk* = pulm (Set.); *igäkulo* (Set.), *igi-, igine* = igavene (Vir.), *iha, kabo* = neiu, naine, *kammelik* = kole, vrd. Ing. *kammaala, kaput, kard* = plekk, *kikerdama* = veeretama, *kirjukorja* = saan, *kund, kond* (Set.), *kõnnu* = mets, *kõrb* = põline mets, *küsi-*

telen, lagle = metshani, *lape* = külg, *lebama, lugu* = arv, *luulema* (Vir.) = arvama, *maasulane* = kubjas, *mesimari, nast, naast, neidine* vrd. ing. *neitinen*, sm. *neiti, nägüma* = paistma, *oppema* (Vir., Saar.) = õpetama, *osa* = liha, *pain(i)ma* (Set.) = värvima, *piirda* (Vilj.) = lõigata, *ribe, rive, soetama, sugema, sundija* = kubjas, *taidma* = oskama, *tutkame* = ots, *tufjuma* (Set.) = hõljuma, *tõra* (Set.) = tüli, *varb, vägi* = rahvas jmm.

Vanalaadiliste sõnade hulgas on suur hulk laensõnu, eri allikatest ammutatud. Neistki mõned kujutavamad: *aiake, aekene* (germ.) = äärepael, *harmi* = hall koer, vrd. sm. *harmaa* (balti laen) = hall, *hatt* (Vilj., Set.; germ.), *härtu* (germ.), *hingist, ingest* = ratsu, vrd. ing. *hengesti, kassa* (paula) (ven.) = juukse(pael), vrd. ing. *kassa*, set. *kosa, kilda* (germ.), *kil(l)ing, kirmas(k)* (saks.), *krookima* (Vir.) = kurrutama, *kääv* (ven.), *kört* = kuub, *körtima, looper* = käskjalg, *lüht, mark*, vrd. ing. *markka* (germ.), *mukk* = nägus, *münt* = raha, *oldermann, paat* (balt.) = tumekollane, eriti hobune, *paater* (saks.) = kaelaraha, *pajatama* (ven.), *penning* (saks.), *piiga, poord* (saks.), *pussak* (ven.), *püük* (Vir.; saks.) = pesu, *raiz* (Set.) = reis, ka adra kurg, *rakk* (germ.) = koer, *rind* (ven.) = rida, *roov* (saks.), *rukk* = kuub, *sund(i)ma* (Set.; ven.) = kohut mõistma, *surnuk* (ven.), *taalder* (saks.), *tapper* (Vir., Vilj., Hiiu; ven.) = kirves, *tel-der* (saks.) = sõiduhobune, *tarvo* (balt.) = metssõnn, *vaip* (germ.) = tekk, *veering* (saks.), *viisuma, viisama* (ven.) = vahtima (Vir.), *virb* (ven.), *värvima* (saks.) = palkama, *ümbrik* = kuub.

Teadagi on laenude poolest vahe eri maakondade vahel. Nii on setu lauludes tunduvalt enam vene laenusid kui mujal. Näit.: *ada* = põrgu, *hõlst* = холст, *hot* = ehk küll, *kaadsa'*, vrd. Vir. *kaltsad, kamand* = hulk, *kantora* = vallamaja, *kabak, kitasnik* = üliriie, *kosa* = pats, *kost, kostitama, kull'atelema* = lusti pidama, *kulatski* = sai, *kumak* = liik, *lõnga, kun(n)itsa* = maks, *kurst* = peotäis, *kusal* = taru, *laaditama* = tegema, *liis(t)na* = üle-
arune, *loohka* = 'laadna', *maaster* = klooster, *mats, matso, määts* = kera, *miira* = vald, *mutitama, mu'utama* = eksitama, *penätämä* = kaebama, *piknä, pitnä* = susla, *proogi'* = püksid, *prääditama, seenine* = vöörus, *suti-tama* = hukka mõistma, *sölk* = siid, *takan* = joogiklaas, *truuska* = kääslane, *tsura* = poiss, *tsäiu* = tee, *tsäpoka, tsääräk* = kärakas, *tsöloka* = surnukas, jne.

Selle vastu esindub kirde-eesti keeles, mis ju hoopis muudel alustel näib sündinud¹⁾ kui muud Eesti murded, mõnesuguste vene laenude kõrval rohkesti sõnu, mis soome keelest tuttavad on, nende hulgas tähtis kogu ka rootsi laensõnu. Soome laenusid leidub mujaltki üleskirjutatud rahvalauludes. Üksikud võivad tüüpilisemadki olla. Mõned näited: *azel*, gen. *askle* (Set., Vilj.), vrd. ing., kuid eraldi sm. *askare*, *ilda* (Vir.), vrd. sm. *ilta*, *imbe*, *kaubinge* (Kolga), vrd. sm. *kaupunki* = linn, *kumpali* (Kolga), vrd. *kumppani*, *leikar*, *lemme-*, *leeme-* (Set.), vrd. sm. *lempi*, *matka*, *meeletahtu-* (Set.), vrd. ing. *mielihetty*, *narsutama* (Muhu), vrd. sm. *narskuttaa*, *pääpaika* (Set.) = linik, *parda*, *pölü* (Set., Vilj.), vrd. sm. *pöly*, *siniriba* (Vilj.), vrd. ing. *ripa*, *turki* = kasukas, vrd. sm. *turkki*, *vüko* = nädal, *vilt* (Vir., Set.), = tekk, vrd. sm. *viltti*, *voos* = aasta, *ülgä* (Set.), *ülä*, *ürga* (Vir.), vrd. sm. *ylkä* jne.

Aga enamad küsimusesse tulevad vanapärased sõnad on rahvalauludes siiski õige ühetasaselt ära jaotatud, mis nende kaua-aegset tarvitust näib osutavat. Selleski suhtes on rahvaluule keelepõhi vana. Laensõnad peavad muidugi suurelt jaolt 1300. aasta paigult ja hiljemastki ajast pärit olema.

Eespool on sagedasti võidud erilisel vanu vormisid analüüeerides nende lähtekohaks Viru kirdeosa eeldada, kord suurema, kord vähema tõenäosusega. Teiselt poolt on vana kirja keelegi kaasabiga võidud kinnitada, et suur osa vormisid seesugustena juba vähemalt 1600. ja kesteab 1500. a. paigu on pidanud olemas olema. Enamatel juhtudel peab siiski võrreldes tugevat mõjustust, et mitte ütelda otsekohest ammust laenu, Virumaa murde poolt olemas. Kõike vanapärast rahvaluules ühiseestiliseks osutada ei ole kuidagi võimalik, kui ka vormid mitmeti tähelepandavalt suurt vanust näivad kinnitavat. Kahtlemata on nad vana, isegi põlised, kuid ikkagi virupoolse laulu mõju all säilinud. On tuttav, et kustki nii palju laulusid ei ole kirja pandud kui sellest Eesti kitsa-alalisest kirdeosast. Sellel asjal peab oma seletust olema, niisama kui sel asjaolul, et eesti rah-

¹⁾ Oletatavasti on Viru rannamaal juba 1000. aasta ümber ja kesteab ennegi edasi-tagasi rahvaliikumisi olnud. Seda näitab kirde-eesti murde astmevahelduse taandumine samas kujud kui soome keeles, rida häälikuloolisi iseärasusi ja ka sõnastik. Kesteab ei ole ehk liiga julge oletada, et kirdeosasse vanemal ajal osalt soometöulist (Ingeri poolt valgunud) rahvast juurde on asunud, mis aastasadade keskes eesti keele mõju tõttu põhjalikult eestistus, siiski kohati paljugi algupärast alal hoides, ühenduse tõttu Ingerimaaga. Enne 1500. a. on see kirde-eesti keel igatahes juba olemas olnud.

valauludes ükski kohanimi nii sagedana ei esindu kui just Viru. Seesugust sagedust võib veel leida ainult ingeri lauludes. Seisukoht on samasugune. Viru laulude haruldast küllust sisuliselt, vormiliselt, sagedasti isegi keeleliselt ei või ingeripoolse laulu omast lahus pidada. Selle võrra näikse mõlemate saatus teineteisega seotud olnud.

Igaühele, kes Ingeri rahvalaulusid on jälginud, on silma torganud eriti eestipäraste laenude rohkus. Ingeri laulud, nimelt Lääne-Ingeri omad, otse kubisevad eestipärastest sõnadest¹⁾, ütlustest, ainetestki, motiividest. Mõnel pool on eesti laensõnade rohkuses tahetud näha lihtsat edvistust võõraste ebemetega, millele suuremat ja kandvamat tähendust ei tarvitseks anda. Tõepoolest ei näi asi siiski nii olevat. Hoopis kõrvale vaadates sellest asjaolust, et Lääne-Ingeri murre ikkagi eesti mõjust tugevasti läbi on tungitud — ja see ei või mitte vastne olla, sest et sedasama vajagi keele suhtes võidakse kinnitada —, leidub Ingeri lauludes vanu, kindlaskujuenenud luulekeele elemente, ms. ühissõnu-epiteete²⁾, terveid lauluridu. See sunnib oletama, et läbikäimine ingeri- ja eestipoolse rahvaluule vahe palju sügavam, otsekohesem ja lähe-

1) Sõnadest, mis kas otseteed eesti keelest on laenatud või ligemat ühtlust eestipoolsetega osutavad, nimetatagu: *askelii* = toimetusi, vrd. Set. *azēl*, *hyvyys*, vrd. Vir. *hüüs* = varandus, ka Mülleril, *kapukka*, *karta*, *kastari* = linn, vrd. Set. *kaster*, Vir. *kastori* (laensõna), *kulopää*, vrd. Set. *kulopää*, *kumu*, vrd. Set. sam., *käpykengät*, vrd. Set. sam., *kyssytellä*, *tappia*, vrd. Set. *lape* = külg, *leivämaa*, vrd. Set. sam., *lütto*, vrd. Vir. *liit*, Set. *lido* = kimp, *malvalahan* = sõtta, vrd. Vör.-Set. *malvi* = *maleva*, *nurmi* = põld, *paatti* = paat hobune, *panimet*, vrd. Vir. *panemed* = paelad, *puute*, vrd. Set. *puude* = vöö, *päite*, vrd. Set. *pääde*, *päide* = tutt, *sisovainen*, vrd. Set. *sisask*; *sorto*, vrd. Vir. *sörd*, Set. *sõörd*, *tare*, vrd. Vör.-Set. *tare*, *vahatukka*, vrd. Set. *vahalatva* = kollased juuksed, *vaskivainio*, vrd. Set. sam., *virpoi*, *virpi*, vrd. eesti *virbi*, *ummiskenkä*, vrd. *ummisking* jne. Ka laensõnade poolest avaldab Ingeri rahvaluule sagedasti imeteldavat ühtlust eestipoolse Virumaaga, näit.: *hengesti*, vrd. Vir. *hingest*, vrd. rootsi ja saksa *Hengst*, *isloissa* = valjastes, vrd. Set. *izüdze*, *lapatti*, vrd. Set. *lapat*, *läsiä*, vrd. Vir. *lesima* (juba Mülleril) = lamama, *manitella* = meelitada, vrd. Set.-Vir. sam., *penninki*, *rinta*, vrd. Set.-Vir. *rind* = rida, *sutittaa*, vrd. Set. *sutitama*, *tenkä* (ven. деньга), *vaakanaiset*, vrd. Vir. *vaagana* jne.

2) Eriti tähelepandav on sarnasus luulekeele kujukate ütluste poolest: *armonantaja*, vrd. eesti *armuand(a)ja*, *atränkantaja*, vrd. Set. sam., *hautoja*, *helmekaula*, vrd. Vir. sam., *kantaja*, *kasvataja*, *kypäräpää*, vrd. eesti sam., *linttipää*, vrd. Vir. sam., *saapassääri*, vrd. eesti sam., *solkirinta*, vrd. eesti sam., *tanupää*, vrd. eesti sam., *tinavyö*, vrd. eesti sam., *valkopää*, vrd. eesti *valgepää* jne.

sem on olnud, kui võiks arvata ja kui vahest on arvatud.¹⁾ Asjaolusid kaaludes ei võigi see teisiti olla.

Seda kõnealust lähest vahekorda kinnitab, peale muu, lugematute üksikute lauluridade kohtade spontaanne tarvitus, võõrasteski ühendustes, erinevategi motiivide raamis, edasi hulk selgesti oma algupära avaldavaid eestipoolseid süžeesid või nende vabu teisendeid ja valdavalt suur kogu laenusid terrete laulude näol.

Teiselt poolt on kindlaks tehtud, et Virumaa rahvaluules ohtrasti soomelaadilisi laenusid esindub, mitte üksi sõnu, võrdlusi, vaid samuti lauluridu ja terveid laulusid, kuigi kes teab mitte kaugeltki sel määral kui vastuoksaks. Need avaldavad selgesti oma päritolu Ingeri poolt. Veelgi enam. Teinekord kerkib Setu lauludes esile sõnu, ütlushi, lauluridasid, mis ainult jälle Ingeri poolt leitavad on. Ühtlus on puhk-puhult otse üllatav. Ei saa kuidagi mõtet tagasi tõrjuda, et nende mõlemapoolsete rikaste rahvaluule ainete ühtlus kord geograafiliseltki olemas on olnud. Kas on ta Virumaa kaudu käinud, muude alade vahendusel, või isegi piki teist Peipsi randa, seda on võimatu kindlaks teha.

Nüüd on teada, ja seda on eriti dr. V. Salmise poolt mitmel puhul tõendatud, et Ingerimaa on korrajatele enam laulusid andnud kui mingi muu maakond soome keelealal. Samuti on Virumaa, kitsas ja kasin maa-ala, kaugelt palju enam rahvalaulusid, eriti ehtsaid ja täidlasid, andnud kui ükski muu Eesti maakondadest. See ei või juhuslik olla. Samal nähtusel siinpool ja sealpool Narva jõge on kuidagi õige lähedalt teineteisega tegu. Ingeri laulurikkus on ilmselt suurelt osalt tänu võlgu laenudele Eesti poolt. Teisiti ei ole lugu kes teab Virumaa laulurikkusega, kuid sel juhul ei näi olukord nii lihtne olevat kui Ingeri lauludest kõneldes.

Viimasel ajal on hakatud jälle rõhutama, et õige suur osa Ingeri laulusid ei ole Soome, Lääne-Soome, poolt sisse rännanud. On hakatud oletama põlise kodupärase aluskorra olemasolu, sellesse isegi vajjalaste vähest ja kõdunud luulet sulgedes. Selle küsimuse jälgimine on Soomes praegu veel käsil ja tehtud otsusedki nõuavad lähemat kinnitust. Aga eeldus on ometi viljakas olnud. Ta töötab perspektiivisid tunnult avardada. Ühenduses Ingeri rahvaluule algupära küsimusega selgub, lootkem seda, endisest enam ka Eesti rahvaluule arenemise probleem ja vahest kord selle algupärangi.

¹⁾ Ingeri lauludes mängib muu seas näit. *vello, veljyt* sama osa, mis setu lauludes, ja *viie vilje* kõrval esindub harilikult samuti *seitse sõsart* nagu setukestel j. m. s.

Aga nüüdki võib huvitavate juurdluste jätkudes, kõiki vastastikuste laenude tunnistusi abiks ja toeks võttes, seda vastuvaidlematuks pidada, et eesti rahvaluule on palju lähemas läbikäimises ingeripoolsega olnud, kui seda vahest on võidud arvata ja aimata. Need tähelepandavaid põhjasademeid heitnud laenusuhted ei või pealegi väga hilised olla. Seda tõendab selle Virumaa poolt valgunud idapoolse voolu mõju olemasolu tervel Eesti maa-alal, tähelepandavalt muu seas Setumaal, mis muidu nii kaua on võinud omalaadilist erilist arenemist arendada. Ühis-ingeri-eesti ehk ühis-eesti-ingeri luule olemasolu ei tarvitse see laenuvahekord sellegi pärast eeldada. Kõnealuse rahvaluule algupära küsimus on veelgi keerulisem küsimus ja jääb tuleviku lahendada.

Eelmiste probleemide esilekergitamiseks võib ja peabki eesti rahvaluule jälgimine oma osa andma, seda enam, mida ohtramini üldist tagapõhja silmas peetakse. Muude tõendajate seas on eesti rahvaluule keel, mis oma aluskihis selle poolestki sagedasti ühte pidades Ingeri muistsete rahvalaulude keelekujuga. Kaugelt vanemaid vormisid ja olluseid sisaldab kui ükski elav eesti murre või lähem sugukeel. Põline nagu eesti rahvaluule vorm, meetrum ja prosoodia, on suu-
relt osalt ta keelelinegi avaldus ja ehe.

